

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **TP 00. 1/ACZK** Accession No. **T1209**

Author

Title

This book should be returned on or before the date
last marked below.

శ్రీరస్తు.

కావ్యవిషయసంగ్రహము.

ఇది

శ్రీమాన్ కొమాండూరు - అనంతాచార్యులుగారిచే

హాపాలీయము కావ్యాలంకారచూడామణి మున్నగు లక్షణగ్రంథములనుండి

కావ్యవిషయములను సంగ్రహించి రచింపఁబడినది.

వైజయంతీయందుఁ బ్రచురితము.

చెన్నపురి:

శ్రీవైజయంతి ముద్రాశాలా ముద్రితము.

1897.

(16) విరుద్ధార్థము తోచుపదము విపరీతధీప్రదము.

ఉ. “అకులహీనుండగు నితఁడు, అంబికావితూనత్తుఁడు”—ఇందు కులహీనునిట శబ్దములు విపరీతములు.

కొందఱు దీనినివదలి విరుద్ధభాషితమును గ్రహించియున్నారు. ఉ. “మిత్రుఁడు డిండియంపఁగువలయొన్నేన మొద వె”—ఇందు మిత్రకులయశబ్దములు విరుద్ధములు.

(17) పామరజనులు సాధారణముగా వాడునట్టి శబ్దము గ్రామ్యము.

ఉ. “భామినికటిగల్లుములు విభాసిల్లును, కోమలిచన్నుంగన్నులు కామునిపండువులానచ్చె”—ఇందు పడిములకు పరస్పరము అన్వయముపొసఁగిమిఁచేత గ్రామ్యశబ్దము.

౪. వాక్యగతదోషములు అక్రమాదులు ఇరువదిరెండగు.

వాక్యమును బొందెడిదోషములు అక్రమము, విసంధికిము, పునరుక్తియుతము, వ్యాకర్ణము, భిన్నవచనము, భిన్నలింగము, ఛందోభంగము, యతిభంగము, న్యూనోపమ, అధికోపమ, న్యూనపదము, అధికపదము, సమాప్తపునరాత్తిము, అశరీరము, ప్రక్రమభంగము, పత్రత్వేకీర్ణము, వాక్యసంకీర్ణము, వాచ్యవివర్జితము, అరీతి, అస్థానసమాసము, సంబంధవర్జితము, వాక్యగర్భితము అని యిరువదిరెండగును.

(1) క్రమముతప్పిన శబ్దముగాని యర్థముగాని కలిగినవాక్యమక్రమము.

ఉ. “ప్రీతిష్టువర్ధనాభ్యై శ్శావరుక్తీర్తిపతాపమహిమలతో రాజీవేందీరమిత్రులు కావంతురుచెలిమి”—ఇందు కీర్తిపతాపములతో ఇందీవరాజీవమిత్రులు చెలిమికావంతురని చెప్పవలసియండఁగా రాజీవేందీరమిత్రులు చెలిమికావంతురనుట అక్రమము. ఇది క్రమభంగమనియుఁ జెప్పబడును.

(2) లక్షణవిరుద్ధమును గ్రామ్యమునైన సంధిగలవాక్యము విసంధికిము.

ఉ. “కులయంబుజబాగుండిలబలియింద్రయుడారులు; అరిగెన్న పరగిరికినుండు”—ఇందు కులయంబుబాగుండు బలింద్రోడారులు అరిగెనపరిగిరికి అనియుండవలసినవాక్యములు కులయంబుజ మొదలగురూపముననుండుట విసంధి.

(3) చెప్పినశబ్దార్థములే మరలఁ జెప్పబడు వాక్యము పునరుక్తియుతము.

ఉ. “చక్రిచక్రాయుధుండుపోరునలుపుచోట శార్ఙ్గచాపాస్తుఁడొజి సెనంగునెడల”—ఇందు చక్రిచక్రాయుధుండు శార్ఙ్గచాపాస్తుఁడు అనునవి పునరుక్తులు.

(4) అన్వయమునందు భ్రమపుట్టించువాక్యము వ్యాకీర్ణము.

ఉ. “తలలపరాహాంకమురం బులనాజ్ఞయుఁదాల్చివిశ్వ భూవిభుఁగొలువం దలఁ
పుదురరులు”—ఇందు తలలనాజ్ఞయు ఉరంబుల పరాహాంకముఁ దాల్చి యన్వయింపవల
యును. ఇట్టి అన్వయమునందు భ్రమమీవాక్యమునఁ గలదుకనుక వ్యాకీర్ణము.

(5) విశేషణవిశేష్యములు పదనభేదము గలిగియుండువాక్యము భిన్నపదనము.

ఉ. “అనిశభంగంబులునునసేవ్యములునైనయంబునిధులెల్లగంభీరమరిమనంబు”—
ఇందు అనిశభంగములు మొదలగునవి బహువచనాంతములను గంభీరమరిమనంబు అనునది
యేకవచనాంతము నయియున్నది.

(6) మహత్తు నమహత్తుతోను అమహత్తును మహత్తుతోను బోల్చిచెప్పబడునది
భిన్నలింగము.

ఉ. “చాళుక్యవిభుఁడునుపఁ ద్రిశూలంబునుబోని సేనశూరితచేతఁ గూలుదురు
వైరులనిలో”—ఇందు త్రిశూలసేనాశబ్దములకు భిన్నలింగత్వము.

(7) ఛందస్సుచెడినవాక్యము ఛందోభంగము.

ఉ. “ఎందును నీరాజునకే, చందంబునలేరు సరిజగములశెల్లఁ నుండరతనుశూ
రతను”—ఇందు సరిజగములశెల్లఁ అనుచోట ఛందోభంగము.

(8) ఏపద్యమున కేతావున యతినియతమో ఆపద్యమునకాతావున యతిలేకున్నయెడ
యతిభంగమనంబడు.

ఉ. “చెప్పినయెడనిలువకవడి, దప్పినయతిభంగమనఁగఁ జనుఁదత్తృతిసీచొప్పు
నెఱుంగుఁడు”—ఇందు దకారమునకుఁ దకారవర్గములేక చకారవర్గముండుటవలన యతి
భంగము.

(9) తక్కువైన యుపమానముగలది న్యూనోపమ యనంబడు.

ఉ. “చంద్రతారాభిరామమైచదలువొలిచెఁ, బుండరీకాంకకాసారఖండిమనఁగ”—
—ఇందు చదలునకు కాసారఖండిము తక్కువైనయుపమానము.

(10) అధికమయిన యుపమానముగలది యధికోపమ యనంబడు.

ఉ. “వికలముఖులైనయరివధూటికలుగ్లాంత నలినకైరవకల్పారజాలభంగులైరి”—
ఇందు కైరవశబ్ద ముపమకు సధికము.

(11) పదము తక్కువైనవాక్యము న్యూనపదము.

ఉ. “పరగండభైరవునిశ్రీ చరణంబుల కెరగకున్న సమకూరెవ నేచిరిత” — ఇందు అరులకు అనుపదము తక్కువ.

(12) ఉండెనలసినంతకంటె నెక్కువపదములచేరికగలవాక్య మధికపదము.

ఉ. “కరవాలభైరవునిచే నరుగుడు రరులర్కమండభాకారములో నురిగి” — ఇందు ఆకారములో అనునది యధికము.

(13) ముగించియు మరలగూర్చినపదములుగలవాక్యము సమాప్తపునరాత్తము.

ఉ. “అవనీశుయశముగుణమణినిపహంబులు నెగడ నెగడనిఖిలమునిండెన్ గవివిన తులచేధవళితభువనంబు” — ఇందు నిఖిలమునిండెనుక్రియతో ముగిసినవాక్యముతో కవి వినుతులచే ధవళితభువనంబు అనుపదములు నన్వయించునవియై వెనుకజేరియున్నవి.

(14) క్రియలేనివాక్య మశరీరము.

ఉ. “కుశలుడగునృపతిసతతము కృశకులధర్మలను సహజకృత్రిమగుణులకొనికు నుల” — ఇందు శిక్షింపననుక్రియాపదములేదు.

(15) అనుక్రమములేనివాక్యము ప్రక్రమభంగము.

ఉ. “నారలుచీరలునుగురాహారంబులుకూరలడీవియాలయము.” — ఇందు నారలు మొదలగుశబ్దములవలె అడవియాలయశబ్దములు బహువచనములుగాక యేకవచనములుగా నుండుటప్రక్రమభంగము. “శౌరిదానవారిచక్రధారి, నభివునమితవిభవుననవద్యచాంత్తు, విష్ణుగొల్తుజిష్ణుగొల్తు.” ఇందు అభవునిత్యాదివాక్యమునందు అనుప్రాసముచెడుట ప్రక్రమభంగము.

(16) ప్రకర్షముతోచనివాక్యముపతత్వకర్షము.

(ప్రకర్షము - ఆధిక్యము = మేలిమి.)

ఉ. “ఏచిమార్కొనువులులగొవ్వెనగువులులగ, బాణుమ్మగములగ్రదుంచు నీభటుడు” అనునిట్టివాక్యమునందు విపరీతమార్గమునజెప్పుట పతత్వకర్షము. “గవయ భల్లూకమృగీ వితతివిభేదనగర్వాంతసింహాఫీలమోమహాటవి.” — ఇందు గవయభల్లూకమృగీ వితతిచేతభేదనమునుటవలన పతత్వకర్షము.

(17) రెండువాక్యములను సంబంధించినపదములు

పరస్పరముకలయగూర్పబడునెడ

వాక్యసంకీర్ణము.

ఉ. “పొగడుదురీభూకాంతుడుజనులెల్ల నేకగుణాన్వితుడటంచు.”—ఇందు ఈభూకాంతుడు అనేకగుణాన్వితుడటంచు జనులెల్లజూగడుదురు అనురెండువాక్యములపదములు ముందువెనకలుగాగలయబడియున్నవి.

(18) వాచ్యవిరహితమైనవాక్యమువాచ్యవివర్తిము.

ఉ. “ఆజనభవునైనఁదెగడునితనిబాహుదీప్తాసి” అనిచెప్పవలసినచోట ఆజనభవుదెగడును అనిచెప్పినపక్షమున వాచ్యవర్తితమగును. విస౯అనునది యిందువాచ్యము. (వాచ్యము = వచింపఁదగినది.)

(19) రసమున కనుగుణముగానిపదముల కూర్పుగలవాక్యము అరీతి.

ఉ. “విటజనహృదయగ్రసనాగ్రహగ్రహిశదృష్టిసమగ్రోదగ్రమతివశృంగారము” ఇందు శృంగారమునకు అనుగుణముగాని వర్ణాడంబరము అరీతి.

(20) సమాసస్థానమునందుఁ గూర్పరానిపదములు కూర్చినవాక్య మస్థానసమాసము.

ఉ. “రిపులననిఁదునిమెదనేనిపుడని వికటభ్రుకుటీవిపులక్రోధాంఘుడయ్యె వీరుండు”—ఇందు వికటభ్రుకుటీత్యాదినమాసము అస్థానము.

(21) పరస్పరసంబంధములేనిపదములతోడివాక్యము సంబంధవర్జితము.

ఉ. “కరులు శైలములు తురంగంబులు భంగంబులు సమరాంబుధివరతరణియితనియసి”—ఇందు శైలాదిశబ్దములకు ఒకటొకటికి సంబంధము కానబడదు.

(22) నడుమనొకవాక్య మడఁగియుండువాక్యము వాక్యగర్భితము.

ఉ. “ఖులౌవెడమతులతోడిసంగతికడుహితమిదినికొనర్పఁగావలదు”—ఇందు కడుహితమిది అనునది గర్భవాక్యము.

కొందఱుమతంబున నిందుఁగొన్నిదోషంబులు గ్రాహ్యంబులుగావు.

౫. అర్థగతదోషంబు లపార్థాదులు పదునేడు.

అర్థమునఁబొందు దోషములు అపార్థము, వ్యర్థము, హీనోపమము, అధికోపమము, ససంశయము, ఏకార్థము, అతిమాత్రము, భిన్నము, అపక్రమము, పరుషము, అసదృశోపమము, అప్రసిద్ధోపమము, హేతుశూన్యము, విరసము, నిరలంకృతి, విరుద్ధము, అసంగతి (సహచరచ్యుతము) అశ్లీలము అని పదునెనిమిదిదోషములు అగును. కొందఱు సహచరచ్యుతాశ్లీలములనుత్రోసి పదియేడే దోషములందురు. మఱికొందఱు సహచరచ్యుతమే అసంగతి యశ్లీలమును జేరఁగా పదునెనిమిదియందురు.

(1) సముదాయార్థశాస్త్రము అపార్థము.

(సముదాయము = పదసముదాయము - వాక్యము.)

ఉ. ౩॥ ధనదునకు నెంచుటంగన, లనుములునానకమునబంధనాపాతాళం, బునబా
ములేన్నిగలనై, యనగనపార్థంబువాచికార్థములేమిక్—ఇందు చెప్పబడిన యర్థమిది
యని యేర్పడినదికాదు గనుక అపార్థము.

(2) ప్రయోజనములేనియర్థము న్యర్థమనబడు.

ఉ. “తే॥ మీరు పెద్దలుకులమురుపారుపంబు । విశ్రుతంబులుగుణముఁబీవితతులేల ।
యధిపుఁగొలువరు దారనన్యర్థమయ్యెడ । చొలుతపలుకులుభజన హేతువులుగామి.”—ఇందు
ధాజునుగొలుదుటకు కారణములుగాని మాటలు నిర్దేశములు. “ఫేనిలంబై నబలధిదాఁటె
ననిలతనయుడు”—ఇందు ఫేనిలత్వమున్యర్థము.

(3) హీనమయిన యుపమగలది హీనోపమము.

ఉ. “కుక్కలునుబోలెదనుజులు, మిక్కుటముగఁగదిరినుఁజులమృగములధంగిక్,
దిక్కులచెడిపాటిరి.”—కుక్కలనుబోలెనను నెడ హీనోపమము.

(4) అధికమయినయుపమగలది యధికోపమము.

ఉ. “అకుటిలగతిఁగొలకులలో, బకములుమునివరులుఁబోలెఁబరఁగె.”—ఇందు
బకములు మునివరులనుబోలెననుట అధికోపమము.

(5) వాక్యార్థ సంశయముగలయెడ సంశయమును.

ఉ. “నీవన్న పలుకుచెప్పిన నావెలదికినలుగ నేలయనసంశయమై భావింపబడు
నీవను, నావెరవునన్నగామినన్యార్థంబై”—ఇందు అన్నయనుచో అన్నయాచెప్పటయా
అనుసంశయము కలుగుటచే నిట్టిది సంశయము.

(6) భేదమేర్పడినవాక్యార్థ మేకార్థము.

ఉ. “మలయనమీరము మలసెను మలగొనియెఁ బట్టిరన్నైలమారుతము”—ఇందు
మలసెను మలగొనియెను అనువానియందేకార్థము.

(7) లోకసామాన్యమును మీరినయర్థము అతిమాత్రము.

ఉ. “ఏకోఽపకమునఁజెడుజగ మనుచున్ మితముగనరినతు లేర్చినఁబ్రతా కృతిన
దులువర్యైబాష్పజలములక్”—ఇందు మితముగ నేడ్చిన బాష్పజలముల నదులువర్యైననుట
యతిమాత్రము.

(8) సంబంధములేనియర్థము భిన్నము.

ఉ. “నలువభవదహితకీర్తులు నలుపులుగావించుతలఁపునజేసినుమీ, మలినత్వము కుజనమనఃస్థలములనిడెను”—ఇందు అహితకీర్తులకును కుజనమనఃస్థలాలకును సంబంధము గానబడదు.

(9) క్రమముతప్పి ముందు వెనుకలుగా నుండునట్టియర్థ మప్రకృమము.

ఉ. “పురుషుఁడొక్కండుపరిణయంబునకుమున్న వరుసనవకూర్చెనీమంతపరికిరములు”—ఇందు పరిణయమునకు ముందె నీమంతపరికిరములుగూర్చుట అప్రకృమము.

(10) అతిక్రూరమయినయర్థము పరుషము.

ఉ. “వేడెడునర్థలఁగనుఁగో వాఁడికి తారమునఁజెండవలదా”—ఇందు అర్థంబు గనుఁగొనఁగా కతారమున నఱకుట క్రూరమయినయర్థము.

(11) ఈడుకాని యుపమగలయర్థ మసదృశోపమము.

ఉ. “వసుధాపతికోపాగ్ని ప్రసరంబులచేతరజత పర్వతభంగిఁగఁ జెనెలెఁగెఁబోరక”—ఇందు అగ్నిప్రసరములను రజతపర్వతములను అసదృశములు.

(12) ప్రసిద్ధముగాని యుపమగలయర్థ మప్రసిద్ధోపమనాఁబడు.

ఉ. “బాష్పకణికోర్ణమైయొప్పుపరాతిహేము మంచునిండినలోగి పుష్పమాఙ్గి”—ఇందు ముఖమునకును తోగపువ్వునకును ఉపమాత్వమప్రసిద్ధము.

(13) హేతువులేక చెప్పబడునర్థము హేతుశూన్యము.

ఉ. “చర్చగోరక్షణార్థంబుచంపుఁబులుల ననకమిన్నక పులివేటలాడు నృపుఁడు శూరుఁడైయన్ననదిహేతుశూన్యమయ్యె”—ఇందు హేతువులేమి తేటపడుచున్నది.

(14) ప్రస్తుతరసయుక్తముకానిది విరసము.

ఉ. “తలఁపపుచూపులునిద్దపుటెలనగవులునింతయొప్పు నేభయమున నిచ్చులుఁడను నదిసతులకు”—ఇందు భయమునకు ప్రస్తుతమయిన రౌద్రరసము చెప్పబడక శృంగారరసము చెప్పబడెను.

(15) అలంకారములేనియర్థము నిరలంకృతి.

ఉ. “నీచుఁడు సభలోపల దుర్వాచాలతనాత్మదోషవంచితుఁడగు”—ఇందు నీచుఁడు ఆత్మదోషవంచితుఁడగుననుచో అలంకారము పొసఁగదు.

(16) దేశకాలాదులకు సంపదనియర్థము విరుద్ధము.

అది దేశవిరుద్ధము, కాలవిరుద్ధము, లోకవిరుద్ధము, దిగ్విరుద్ధము, సమయవిరుద్ధము అని పంచవిధము.

ఉ. (1) “మరుదేశంబునఁ బెక్కులు పరిపూరితసలిగడులు పరఁగిపాసాతురులఁ దనియించు”—ఇందు మరుభూమిని బెక్కునదులు జలపూర్ణములై ప్రవహించెననుటచే దేశవిరుద్ధత్వము దోచుచున్నది.

(2) “గ్రీష్మకాలంబు మత్తిలి కేకులాడె నింద్రగోపంబు లిలమీఁద నెల్లఁజూలిచెఁ జాఁగఁబ్రథమాంబువులకు నైచాతకంబులు”—ఇందు గ్రీష్మమునందువర్షర్తుధర్మములు చెప్పట చేత కాలవిరుద్ధత్వము సిద్ధించుచున్నది.

(3) “ఘనగజకుంభంబులతో మొనయుఁబ్రవాళంబువెలయు ముత్తైపుగములయ్యె నుబోతులకొమ్మలలో”—ఇందు ఏనుఁగుకుంభములతో ప్రవాళముపోలుటయు ముత్తైములు ఎనుబోతుకొమ్మలందుఁ బుట్టుటయు లోకవిరుద్ధములు.

(4) “ఉదగంబుధివీచులను న్నదుఁడైక్రీడించెదాక్షిణాత్యుడు”—ఇందు ఉత్తరపు సముద్రమునందు దక్షిణదేశస్థుఁడు క్రీడించెననుటచే దిగ్విరుద్ధము.

(5) “అమరఁగఁబులితోలును మస్తమునం బలుజడలుదాల్చి సౌగతుఁ డొప్పెన్ హిమకరశేఖరుఁగుడిని”—సౌగతుఁడు పులితోలును జడలునుదాల్చుట సహయవిరుద్ధము. ఇట్ల సమయమనఁగా మతము.

(17) జతపడనివాని జతపడునట్లుచెప్పెడియర్థము అసంగతి.

ఉ. “శ్రుతముశాంతియు నితనికిఁజుట్టలనఁగ, దయయుదాసంబు నితనికిదయితల నఁగ” అనుచో శ్రుతశాంతిలునుదయాదాసములునుజతపడఁజెప్పటయసంగతి. “పరఁగు నెలచేతగగనంబరుదుగఁ ఫేనంబుచేతనంబుధపరఁగుక”—అనుచోట గగనమునకు నెలచేతను అంబుధికి ఫేనముచేతను ప్రకాశవ్యాప్తులు అసంగతములు. (ఇదియే సహచరఘృతము).

(18) సిగ్గు మొదలగువానిఁ బుట్టించునర్థము అస్థిలము.

ఉదాహరణము పదగతదోషములం దస్థిలముఁ జూచునది.

నా య క ల త్స గ ము.

అ॥ ఈ చెప్పఁబడినదోషములు లేనిదియు గూఢములుగలదియైనైన కావ్యమునకు రసాలంబనులగు నాయకులు నలుగురుగలరు. వారీక్రింద వివరింపఁబడుదురు. (రసము= శృంగారాదిరసము. ఆలంబనులు = చోటయినవారు).

౧. శీలాభిజాత్యాభిజాత్యాదిగుణవిశిష్టుఁడు నాయకుఁడనంబడు.

నాయకుఁడు (అధికారి) ఆభిజాత్యము (మంచివంశమునందుజన్మించుట) శీలము (మంచిసడవడి లేక మంచిస్వభావము) శాస్త్రార్థపరిచయము, యుక్తాయుక్తములనెఱిగెడి

బుద్ధి, యోవనము, ఉత్సాహము, మనోదార్ఢ్యము, సామర్థ్యము, వితరణము, పరిశుద్ధత్వము, శూరత్వము, ప్రజలయందనురాగము, సత్యము, ధైర్యము, ప్రియోక్తి, మానము, తేజస్సు, మోగ్యవృత్తి, నాచాలా, బహుశాస్త్రానుభవసిద్ధపరిజ్ఞానము, కృతజ్ఞత, దూషకసాంగత్యరాహిత్యము, ధార్మికత్వము, సుభగత్వము, (కోరడగినతనము) అర్హావనత్వము, ప్రభుత్వము మొదలగువిశేషణములుగలవాడుకావలయు.

౨. ధీరోదాత్తాది భేదంబువలన నానాయకుడు చతుర్విధంబుగం

బేర్కొనంబడు.

అట్టి నాయకుడు ధీరోధాత్తుడు, ధీరోద్ధతుడు, ధీరలలితుడు, ధీరశాంతుడని నాలుగుభేదములచేత జెప్పంబడును.

3. ధీరుడు, గంభీరుడు, కారుణ్యుడు, స్వయంకృతస్తుతిరహితుడు

నిరహంకారుడనైన నాయకుడు ధీరోదాత్తుడనంబడు.

అందు దానిమిగలవాడును ముఖవికారాదులచేత దనమనసులోని సంతోషాదుల కలిమిని వెలిపుచ్చనివాడును దయగలవాడును తన్నుబొగడుకొననివాడునునగు నాయకుడు ధీరోదాత్తుడు అనబడును.

ఉ. “ఉ॥ మ్రోయనివార్ధి సెత్తురులబ్రుంగనిరాముడువంకవిల్లుగాఁ, జేయనిపైడి కొండతనుజెప్పమదింపని పెద్దయెట్టిచోఁ, బాయనినిక్కువంబులకుఁబట్టుధర్మిఁజళుక్కువిశ్వభూ, నాయకుడెప్పుహుణనాధునుదాత్తతయొప్పు సెప్పుడు” — ఇందు మ్రోయనివార్ధి యనుటచేగంభీరత్వమును, సెత్తురులబ్రుంగనిరాముడు అనుటచే అనాయాసముగా శత్రువులను గెలుచుసామర్థ్యమును, వంకవిల్లుగాఁజేయని పైడికొండయనుటచేత ధీరత్వమును, తనుజెప్పమదింపని పెద్దయనుటచేత తన్నుబొగడుకొనమియు, నిక్కువంబులకుఁ బట్టు అనుటచేత సత్యమునుగలవాడనుట దెలుపబడియెను. గ్రంథాంతరములందు సత్వాధ్యత్వాది విశేషగుణములు దెలుపబడియెడి. (సత్వాధ్యత = ముఖముఃఖాదులకు లోనుగాని స్వభావము).

౪. అతికోపనుడు, సతిమత్సరుడు, సతిగర్వియు, సత్యహంకారబలా

న్వితుడు, నాత్మశ్లాఘాచతురుడును, జంచలచిత్తుడునగు

నాయకుడు ధీరోద్ధతుఁ డనంబడు.

మిక్కిలి కోపముగలవాడును, మిక్కిలి యోర్వలేనితనముగలవాడును, మిక్కుటమైన మదముగలవాడును, మిక్కుటపుఁ బెద్దటికముగలవాడును, తన్నుబొగడుకొనుట

యంవాసక్తిగలవాడును నిలుకడలేని బుద్ధిగలవాడునగు నాయకుడు ధీరోధతుడు అనఁబడును.

ఉ. “మ॥ ధరసర్వంకషగర్వముఁ బిరుదమాత్సర్యప్రవిధ్వంసముఁ । బరభూపాలపలాయనప్రకటనప్రాఢంబుఁగ్రోధోదయా । కరముంగూరమునై చతుక్యవిభునుగ్రవ్యగ్రకేతుస్థితాంబరభేలత్కరవాలభైరవసురూపంబాప్సఃబోరాటలఁ” — ఇందు క్రమముగా గర్వమును మాత్సర్యమును ఆత్మశ్లాఘయు కోపమును జెప్పబడియెను. ఇవిగాక క్రూర్యమును మాయయుఁ గొన్నియెడలఁ జెప్పబడియున్నవి.

౫. స్త్రీపరవశుఁడును స్త్రీపరవశుఁడును భోగాసక్తుఁడును సుంద

రుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరలలితుఁడనంబడు.

మన్తభీతిగలవాడు (మిక్కిలి మోహమునొందువాడు) స్త్రీలతోఁజేరి చొక్కుచుండువాడు పూదండలు పరిమళచందనము మొదలగువానివలని సుఖానుభవమును గోరువాడు చక్కదనముగలవాడునగు నాయకుఁడు ధీరలలితుఁడు అనఁబడును.

ఉ. “చ॥ అరుదగురాజ్యతంత్రమునయక్రియచేలికినిచ్చివిశ్వభూ । వరుడభిలాంగసుందరియువారణయానయునిత్యదృజ్జమో । హరయును నైతనర్పువిజయాంగనతోడిదలోకమైనెరిం । తరముసుఖించుచుండునవదర్పకుడైనుభగత్వమేర్పడె” — ఇందరాజ్యతంత్రమునయక్రియచేలికినిచ్చి యనుటచే నిశ్చింతతయు, విజయాంగనతోడిదలోకమైయునుటచే స్త్రీపరవశత్వమును, నిరంతరము సుఖించుచు ననుటచే భోగాసక్తతయు, నవదర్పకుడై యనుటచే సౌందర్యమును క్రమముగాఁ జెప్పబడియెను. ఈయుదాహరణమువలన నిశ్చింతత (రాజ్యవిషయమైన చింతలేమి) ఒకగుణముగా నిటగ్రహింపనయ్యెను.

౬. సుభగుఁడును శుచియు వివేకియు నభిమానియు మృదువును సద్వి

జాది వంశసంభవుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు.

చక్కదనముచేఁ గోరఁదగినవాఁడును పరిశుద్ధుఁడును వివేకము గలవాఁడును మానముగలవాఁడును తిన్నదనముగలవాఁడును యోగ్యులయిన బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి వంశములందుఁ బుట్టినవాఁడునైన నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు అనఁబడును. (బ్రాహ్మణులు మొదలగు ననుటచేత వణిక్సచ్చివులు గ్రహింపనగువారు.)

ఉ. “ఉ॥ శ్రీయుతులై యశేషసమచేతనులై వివిధాగమాదివి । ద్యాయతనంబురసికులై సుఖులై తరుణీవిహారపు । హ్నుయుధులై చరింతురుధరామరులట్టులకా దెరాజనా । రామణదేవుచేబడిననచ్చెరువేయభిరామసంపదల్” — ఇందు శ్రీయుతులనుటచేత కలిమియు, అశేషసమచేతనులనుటచే వివేకమును, విద్యాయతనంబులనుటచే పాండిత్యమును,

రసికులనుటచేత సరసత్వమును, తరుణీవిహారపుష్పాయుధులనుటచేత సుభగతయు, సుఖ
లైయనుటచే భోగపరత్వమును, ధరామరులనుటచే బ్రాహ్మణపంశమును జెప్పబడియెను.
దీనిచే ధీరశాంతనాయకునికి సంపన్నత్వభోగపరత్వ పాండిత్యగుణములును గ్రాహ్యము
లయ్యెడివి.

ఈనలుగురును శృంగారాదిరసములకు సమానాధారభూతులగు నాయకులు. వీరు
గాక కేవల శృంగారరసాధీనులగు నాయకులు నలుగురుగలరు వారెవ్వరనిన.

2. శృంగారనాయకులు స్త్రీలతోడి విహారదశలనుబట్టి అనుకూలుఁడు
శత్రుఁడు దక్షిణుఁడు ధృష్టుఁడు ససంబడుమరు.

౧. ఏకపక్షీవ్రతుఁడై ప్రియురాలుకోరినవానినెల్ల నేకొఱతయు
లేక నొసగుుచ్చుచు వర్తించునాయకుఁ డనుకూలుఁడు.

ఉ. “శా॥ సద్రాగాన్వితగానోనర్చుఁగరసంచారోపచారంబులకై, భద్రద్రోపరిప్రస
దేయునుమనఃపర్యాప్తగావించుయు, క్తద్రవ్యప్రతిపత్తిచేపసుమతింగాజాలబాలించుని,
ర్నిద్రప్రీతిజకుక్యనాధుఁడుధరిత్రికాంత నెల్లప్పుడుకై.”—ఇందు సద్రాగాన్వితజేయుట
మొదలగువానిచేతఁ బ్రియురాలికోరికలనెల్ల నెఱవేర్చుటయు నిర్నిద్రప్రీతియనుటచేత ప్రీ
త్యతిశయమును జేటవడుచున్నది.

౯. ఒకరికిఁ దెలియనీయక యప్రియముచేసి ప్రియురాలికిఁ బరితాపము
పుట్టించు నాయకుఁడు శత్రుఁడు

ఉ. “ఉ॥ వల్లభయైనకీర్తిసతివార్తలనిష్ఠులవించువిశ్వభూ, వల్లభుడర్థమగ్గులకు
వావినిచ్చుటకీరసంబుసం, ధిల్లదులచ్చి కేయెడలఁ దీయపుజూపులలోనఁగెంపురం, జిల్లున
కాకధీరలకుఁ జిత్తుమనందొక వింతగల్గునే.”—ఇందు కీర్తి కాంతమాటలనువినుట లక్ష్మికి
అప్రియమని యెఱుంగునది.

౧౦. పెక్కండ్రు ప్రియురాండ్రయం దొక్కరిని మొగమోటముంచి
యందఱకును బ్రియముజనింపవర్తించు నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు.

ఉ. “మ॥ అరు దెందైనఁజనుకృతిశ్వవిభు నెయ్యంబొక్కచందంబునకై, గరమొ
ప్పారుచునుండువైంధవిపయకై గాంధారిపైనించుఘూ, ర్జరిపైమశవిపైవరాటికవయికై
సౌరాష్ట్రిపైగొడిపై, సరినేమాటలురాకరాజతనయాశంకామతింజేయుచుకై.”—ఇందు
వైంధవిమొదలుగాఁగల ప్రియురాండ్రనేకులయందు సరినేమాటలురాకయుని సమానదాక్షి
ణ్యముతో ప్రియుఁడువర్తించుట చెప్పబడినది.

౧౧. అన్యస్త్రీసంభోగచిహ్నములు స్పష్టముగాఁ దెలిసి మిక్కిలి కోపము నొందిన ప్రియురాలికిజంకక వర్తించునాయకుఁడు ధృష్టుఁడు.

ఉ. “చ॥ ఒరసిచక్రకృతభూపతికినోడినవైరికిఁగాననంబులోఁ, గరిమదగంధముంగుటిల కంటకరేఖలుఘర్షితాంగముకొనురతివికారలీల్పతలచూపినదత్పితయల్కజెందెద, ద్వరుఁడునుదేటగాఁదలిపెవక్రతనమ్మదయెన్నిచెప్పినకొ.”—ఇందు కరిమదగంధముమొదలగువానిని పరిమళచందనాదులవలని చిహ్నములుగా నెంచి ప్రియురాలుకోపించినను పురుషుఁడుజంక వానివాస్తవస్థితిని దలియఁజేయుట లేటపడుచున్నది.

౧౨. ఈనాయకులకు విహారాదులందు సహాయులు పీఠమర్హులు విటవిదూషక చేటకులనువారు నలుగురగుదురు.

(పీఠ నాయకసచివులనంబడుదురు.)

౧౩. నాయకునికంటె నించుక తక్కువైన గుణలక్షణములు గలిగినవ్యకార్యములను జేయఁజూలినపురుషుఁడు పీఠమర్హుఁడు.

ఉ. “ఉ॥ అయెడనొక్కనర్తనచివాగ్రణియిట్లను సాయఖండతేజోయుతయద్భుతంబొకటిమాదితిఁజూపెదనీకునాదుచే, చాయ నెచూడుమభ్రమనఁజక్కఁగనల్లదె నల్లమబ్బులోఁ, బాయవుకిన్నిప్రమాకులనుపాయవుఁజుమ్మదినాకభూజముల్. చ॥ అనవినినవ్విసూక్ష్మగతినారనియారనికావతంసుఁడిట్లను.”—ఇందు నర్తనచివుఁడు తెలిసికోలేనిదానిని నాయకుఁడు తెలిసికొనెనుగనుక ఈసచివుఁడు పీఠమర్హుఁడయ్యెను.

౧౪. వానికంటెఁ గొంచెము తక్కువైనవాఁడు విటుఁడు. నాయకోపయోగమైన సంగీతాదివిద్యలలో నేదేనొక విద్యనెఱిగినవాఁడు విటుఁడనికొందఱు.

ఉదాహరణమూహ్యము.

౧౫. మాటలయు సంగములయు వికారములను గనఁబఱచి యెల్లప్పుడు నవ్వింపుచుండువాఁడు విదూషకుఁడు.

ఉ. నాటకాదులయందు స్పష్టము. శాకుంతలమునందు “ఒకటి ఋషులపని మఱి యొకటి అమ్మగారియుత్తరపు. ఏమిచేయవచ్చును అనిరాజు చెప్పఁగా మాధవుఁడు త్రిశంకువువలె నడుమ్రేలుచుండుము. అనెను.” ఇందు త్రిశంకువువలెఁ మ్రేలుచుండు మనునది నవ్వుఁబఱచుమాట. ఈ మాట చెప్పినవాఁడు విదూషకుఁడు.

౧౬. స్త్రీపురుషులనుగూర్చి నేర్పుగలవాఁడు చేటకుఁడు.

ఉ. “మ॥ లలనాయాయైలనాగఁబెండ్లియగువాలాయంబుచేదిక్షమా । తలనాధుండిది నమ్మ వేనినిజమంత్రప్రాధిరప్పింతునా । నలనాసత్యసమానుఁజూడుమనిపంతంబొప్పమాయా జపా । కలనాదంభముపూనిమానిదిశలాకర్ణించిమజ్జాయనన్” మ॥ ఇదిసంధింపఁగవేళయం చువనురాజేంద్రుండునీరంద్రుని । రదనారప్రతిసీరవెల్వడినతారాభర్తలీలకలతా । చ్చద సంఘాదికఁబాసినిల్పెనెదుటన్.”—ఇందు సన్యాసివేషముదాల్చిన సచివుఁడు మంత్రమనె డి నెవముచేత పసురాజును గిరికాసమీపమునకు రప్పించెనుగనుక ఈ సచివుఁడు చేటుఁ డయ్యెను.

వీరుగాక కామశాస్త్రప్రసిద్ధులు భద్రుఁడు దత్తుఁడు కూచిమారుఁడు పాంచాలుఁ డని నలుగురు నాయకులుగలరు.

నాయికాప్రకారము.

౧౭. నాయిక స్వీయ పరకీయ సామాన్యయని త్రివిధయగు.

౧౮. మంచిస్వభావము క్రమమైన నడవడి యుక్తములయిన నుగుణములు సిగ్గును గలిగిన సద్వ్యంశసంభూతయగుపతివ్రతస్వీయ.

ఉ. “చ॥ అలఘుచరిత్రలక్షుభగుణాన్వితలక్షగురుబంధుమిత్రప । త్వలలునుదర్శహీ నులునుగర్తవిధిజ్ఞులరూపసంపదా । కలితలునైనదారికలఁగానికలిత్తురుసంధివేళలన్ । నలిన హితేందువంశనరనాథులువిశ్వనరేంద్రభర్తకున్.”—ఇందు అనఘచరిత్రలు మొదలగువిశేష గుణములవలన మంచిపడవడి మొదలగునవియు నలినహితేందువంశ నరనాథులనుటవలన సత్కులమునందలి పుట్టుకయుఁ జెప్పబడెను.

౧౯. పరపురుషునియందిచ్చగలిగి యాయిచ్చను మఱుఁగుపుచ్చట యందాసక్తమయిన మనసుగల నాయికపరకీయ.

౨౦. పరకీయ కన్యయని పరోధయని ద్వివిధయగు.

౨౧. యౌవనవతియు సిగ్గుగలదియు వనవిహారాదులందుఁ బ్రియము గలదియు తాను గోరినవరునకిచ్చుమాటలు తనవారాడుకొనఁ గోరునదియునైన పడుచు కన్యయనంబడు.

ఉ. “ఉ॥ స్థానికఫాలభాగలును సంకుచిత స్తవబింబబుకావిక । ల్పాలసభాలలీల
లునుస్త్వవివేకలునైనవైరిభూ । పాలురముద్దుగన్నియలభాగ్యమునెన్నుదురభివృద్ధిభూ ।
పాలునిరాజ్యలక్ష్మీకిసపత్నిక లయ్యెదరంచుబ్రాహ్మకుల॥”—ఇందు స్థానికఫాలభాగలు
మొదలగుమాటలచేత యాపనాదిధర్మములు తేటపడుచున్నవి. కన్యపిన్నదైనను ఒక పురు
షుని వరించునిచ్చుచేత గాగముతోఁచుటంబట్టియు ఆపురుషునిబొందు స్వతంత్రతలేమినిఁ
బట్టియు పరకీయనాయిక గా గ్రహింపఁబడియెడి.

౨౨. ఒకపురుషునిఁ బెండ్లాడి వానిమనసునకెక్కునడవడితో గృహ
కృత్యములందు సమర్థురాలై వర్తిల్లుచుండియు, పరపురుషాసక్తి
గలనాయిక పరోధయైన పరకీయ.

ఉ. “సీ॥ పారసీకక్షమాపతులచొప్పడఁగించి నేర్పుమీఁగఁమోహనిద్రపుచ్చి ।
యవనసేనాధినాయకులచొస్తంభసంభరితప్రతాపదీపంబులడఁచి । యభిభూతభానవల్క్రు
విష్కృతానుశో ధ్వాంతసంతతికాత్మసంతసిల్లి । సమదముష్కరితురుష్కప్రాప్తసీమల
నడుగుమోవఁగనీకయరుగుదెంచి । ప్రాజ్యసామ్రాజ్యయగువారిరాజ్యలక్ష్మీ । కదననీకేత
మునజారకాంతయగుచు । సంచితస్ఫూర్తినిన్నువరించెనార । వైరిగజసింహయోబయ నార
సింహ॥”—ఇందు క్రమముగా మొదటిపాదమునందు స్వభర్తనునిద్రపుచ్చుటయు, రెండవ
పాదమునందు దీపమునాచ్చుటయు, మూడవపాదమునందు చీకటివేళ సంతోషముతో
బయలుదేలుటయు, నాలవపాదమునందు భయములేక చీకటిలో సంతేస్తానమునకు వడి
గా నడచిపోవుటయునను జారస్త్రీలక్షణములు చెప్పఁబడెను అనితెలియునది. ఇటిగర్హ
ములుగల జారస్త్రీ నాయికలలో నెవ్వఁడగినదికాదని కొందఱు సత్ప్రబంధములందు పరో
ధను గ్రహింపరందురు.

౨౩. సంగీతము అభినయము మొదలగువిద్యలనెఱిగి యత్యంత
గలదానివలెఁ గపటలీలామాధుర్యముఁ గనఁబఱుచుచు నించు
కేనియుఁ దనయభిప్రాయమును వెలిపుచ్చకవర్తించు
బోగముదియైననాయిక సామాన్య.

ఉ. “అనిఁబరగండభైరవభుజాసివడింబడిపుణ్యమూర్తులై । వినుతగతింజరించుజల
వీరులఁగైకొనియెప్పుగారుము । న్ననగి పెనంగి కూర్చునువిటాపములదొలఁగించిరప్పరో । వ
నితలపైఁడి వెట్టినిలువంగలవేలెయండ్రకూరుము॥”—ఇందు పైఁడివెట్టి విలువఁగలవే

అనుటచేత ధనమిచ్చునంతవఱకుగూడ బోగముదానిప్రేమయునకు నిలుకడలేమి తెలుపఁబడియెను.

౨౪. అందు స్వీయ ముగ్ధ మధ్య ప్రగల్భ యని త్రివిధయగు.

(1) యావనముకలుగఁగానే రతినుసరించిన శృంగారచేష్ట లేవియు నెఱుంగక సిగ్గుతోడి మనోజ్ఞప్రవర్తనముతో వర్తించునాయిక ముగ్ధ.

ఉ. “శా॥ ఆలాపంబునకు త్రరంబొసంగదాయాసంబునం గానితా । నాలోకింపదు పాటలాధరమరందాస్వాదసమృద్ధముం । దాశంజాలదుకాఁగిలియ్యదుతనూతాపంబుచల్లాఱఁగా । నేలజ్జావతితద్రతంబుదయతాభీష్టంబు గాకుండునే॥”-ఇందు ఉత్తరంబొసంగదు ఆలోకింపదు తాశంజాలదు కాఁగిలియ్యదు అనుమాటలచేత శృంగారచేష్ట లేఱుగవియు సిగ్గుకలిమియు తేటపడుచున్నవి.

(2) యావనమునకుఁదగిన కామసంపత్తియు యశోచితలజ్జయు క్రీడాసక్తియుఁగల నాయిక మధ్య.

ఉ. “సీ॥ ప్రాసోవ్విన్నతసహాయతాంగవిస్ఫూర్తి పైనిబిడలానణ్యంబునిట్టత్రోవ! నేపథ్యశృంగారనియమితరచనపై దారుణ్యసంపత్తితళుకులూత్త । మిలితరాగాభోగ మృదుగల్గపాలిపై సమృద్ధోద్రేకంబుజాలువాఱ । లాలితలజ్జావిలాసంబుపై సాంద్రకందర్పదర్పంబు కందళింప । నుబ్బునుల్లంబుచనవులనుగ్గడింప । నెల్లయైమధ్యశ్చేష వల్లభుండు । భావజక్రీడఁగవగుడిపఱిమింతు । విమలహేమంతశిరకాలములయందు॥”-ఇందు అంగవిస్ఫూర్తి యనుటచే యావనమునకుఁదగిన అవయవవికాసమును, దారుణ్యసంపత్తియనుటచే యావనాభివృద్ధియు, సమృద్ధోద్రేకమనుటచే రతియందలియుత్సాహమును, లజ్జావిలాసమనుటచే యశోచితలజ్జయు, కందర్పదర్పమనుటచే కామశంపత్తియుఁ గోరుచున్నయవి.

(3) నిండినయావనమును కామావేశబుద్ధియు మన్దభవ్యాపారచతురతయు రతియందు లయించినమనసుగలిమియుఁగలనాయిక ప్రగల్భ (ప్రాథ).

ఉ. “సీ॥ పయ్యెదకొంగులోపలఁబిక్కిటిల్లెడు నివ్వెగుఁజన్నలనింపుసాంపుఁదళుకుతోలజ్జకుదలమిఱిక్రాలెడునిడువారుఁజూపులనిశితగతియుఁ । బ్రణయానురాగసంపత్తిలోఁగొంకకమున్నాడియేతెంచుమొక్కలంబు । నొడికంపుఁజేతలయొఱపెఱిగినవంత వీడ్పాటుపనిగలవెఁగుఁదనముఁ । గలిగితమకించునెడలఁబ్రగల్భుఁదగిలి । వేడ్కనిహరించుఁజాకుక్యవిశ్వనిభుఁడు । చారువన్నావి సంతర్పసమయములను । బాలితాభిలరాజ్యవైభవమెలర్ప॥”-ఇందు మొదటిపాదమునందు యావనపరిపూర్తియు రెండుపాదమునందు లజ్జాన్యూనతయు మూడవపాదమునందు కామావేశబుద్ధియు నాలవపాదమునందు మన్దభవ్యాపారచతురతయును మనోలయమును క్రమముగాఁ జెప్పఁబడెను.

౨౫. మధ్యాప్రగల్భానాయకలు ధీర ధీరాధీర యనీర యని మరల ముత్తై
అంగులు గలవారగుదురు.

(1) స్పష్టముగాఁ దప్పుగనఁబడుచున్న నాయకునిజూచి వినయములును మృదువులు
నైన మాటలచేఁ బరిహసించునాయక మధ్యధీర.

ఉ. “చ॥ లనితములైనలేఁజెనుటలంజెలువారెడి మేనితావియున్ । బొసఁగవిలో
చనాంతములఁబొంపిరివోయెడివింతరాగమున్ । వసుమతి గారవించుదు శ్రమంపడకుండిన
నేలకల్లునిం । పెసఁగఁగనంచుబల్కెఁ దర శీక్షణయొర్తుచకుక్యవల్లభున్॥” — ఇందు లేఁ
జెనుటయు మేనితావియు కన్నుల యెఱ్ఱదనమునె పర స్త్రీసాంగత్యము నెడి తప్పును స్పష్ట
ముగాఁ దెలుపుగుఱుతులని యెఱుంగునది.

(2) ప్రియుఁడుచేసినతప్పును గన్నులారఁజూచి తాలిమిలేకకోపించి కన్నులనీళ్లు గార్చుచుఁ
దగిన వక్రపుఁబలుకులు పలుకునాయక మధ్యధీరాధీర.

ఉ. “చ॥ చతురతవిశ్వభూవిభుఁడుబాదులుమాళవికిచ్చెనిచ్చినన్ । బ్రతిభవహిం
చిలాటిపిదపందనకిచ్చినపాటలంబులం । బతిపయఁబాఱఁజల్లినవభాష్పకణంబులురాలరోష
భాషితయగుచుండెనత్తెఱుగుచి త్తమునంబరికించియొకదే॥” — ఇందు ప్రియుఁడు జాజులు
ముందుగా మాళవికిచ్చి పిమ్మట పాదిరిపువ్వులు తనకిచ్చుటనుప్రత్యక్షముగాఁజూచి కోపిం
చినలాటి ధీరాధీరయని తెలియనగు.

(3) తప్పుచేసినప్రియునిపైనలగియు ననురాగముచేఁ గన్నుల నీళ్లులుకఁగా సాభిప్రాయ
ములైనమర్తమునాటెడు సరిహాసపుమాటలాడెడినాయక మధ్యధీర.

ఉ. “చ॥ ఒద వెన్నవేడ్కఁదన్నుమునునూఱడఁబల్కి మొఱంగిచన్నచ । క్కదము
లురోషపాష్పకణగద్గదభాపలచేతఁజెప్పుచున్ । ముదితచతుక్యవల్లభునిమ్రోలఁదనర్చుటఁ
జూచి నెచ్చెలుల్ । ముదనునిచేతఁకుందరుణిమానములేతకునొచ్చిరిచ్చలన్॥” — ఇందు మొ
ఱంగిచన్నచక్కదములు మర్తము నాటనాడెడు సరిహాసములని తెలియునది.

(4) కోపము కనఁబడనియ్యనిమాటలను ఒనులును బొందుపడఁదగిన వ్యాపారములవలనఁ
దప్పుచేసినప్రియునిఁ గలఁతనొందించునాయక ప్రగల్భధీర.

ఉ. “చ॥ వెలఁదివరాంగనాపుండగువిశ్వసృపాయనిఁజూచుచూ । పులుపచరింప
దయ్యెమణిపుత్రికఁజూచుటకారణంబుగాఁ । జిలుకకునత్తఱింజదువుచెప్పుకఁతంబునఁబల్క
దయ్యెదో । య్యలియెదురేగదయ్యెఁగలహంసికి నెన్నడఁజూపుచుండుటన్॥” — ఇందు మ
ణిపుత్రికఁజూచుట చిలుకకుఁ జదువుచెప్పుట కలహంసకునడనేర్పుట అనుపములు పొందు

పడఁగా ప్రియునిజూచుట ప్రియునితో మాటలాడుట ప్రియునెదుర్కొనిపోవుట అను పనులవలనఁ బ్రియునిఁ గలఁత పెట్టుటయని తెలియవలయు.

(5) తప్పగలప్రియునిజూచి కోపమును అధైర్యమునుగనఁబడునట్టి మాటలాడునాయిక ప్రగల్భ ధీరాధీర.

ఉ. “మ॥ అతివానాకుఁజనుకన్యనాధుచతురవ్యాపారముల్ విన్నసం । తతమోదం బుజనించునంతటనఘోర్తక్రీడలాంచినఁ ॥ బ్రతిపన్నులగుఁగోపమప్పుడటుసోత్సాహోక్తికింజొచ్చినఁ ॥ హితమందెస్తితమబ్బుమోమునకు మున్నీకొతుకంటెట్టిదో॥” — ఇందు చతురవ్యాపారములచేత మోదమును ఘోర్తక్రీడలువినుటచేతఁ గోపమును సోత్సాహోక్తికిఁ జొచ్చునప్పుడు మందస్తితమును గలుగుననుటచే కోపమును అధైర్యమును ఊహించుకొన వలయు.

(6) ప్రియుఁడు తనకోపమును మాన్చునపుడతనినుపేక్షించి పిమ్మటనాప్రియునిజేరి యూరార్చునాయిక ప్రగల్భాధీర. ।

ఉ. “శా॥ ఆపంచాయుధు పెంపు నాహిమకరాహంకారమాకోకిలా । టోపంబుం దరియింపలేక సతినిండుంగూర్చితోడైర్యసీ । మాపర్యాప్తికి నెగ్గుగా మణిరణ స్తంజీరపుంజీ కృతి । త్మైవవ్రాతముమాడఁమొక్కితలఁచెంబాళుకన్యవిశ్వేశ్వరఁ ॥” — ఇందుమన్తధారుల వలని బాధను సహింపఁజాలనిదై ప్రియునిమొక్కితలఁచెననుటచేత మందతనిను పేక్షించి పిమ్మట విరహపేదనసహింపలేక ప్రార్థించుట యూహ్యము. ।

౨౬. ఈమధ్యాప్రగల్భానాయికలు జ్యేష్ఠకనిష్ఠయునుపేళ్లచే మగల ద్వివిధ లగుదురు.

మిక్కుటమయిన ప్రియునిప్రేమమునకుఁ బాత్రురాలగునది జ్యేష్ఠయు, అట్టిది కానిది కనిష్ఠయునని తెలియవలయు.

౨౭. మఱియు శృంగారరసాశ్రయలగు నాయికలెనమండ్రుగలరు.

౨౮. వారు స్వాధీనపతిక ఖండితప్రోషితప్రియ విరహాత్కంఠిత అభిసారిక కలహంతరిత సంప్రవాదిని (విప్రలబ్ధ) వాసకసజ్జిక నాఁబడుదురు.

(1) ఇంపుగా ననువర్తించు ప్రియుఁడుగలదై యతనిచే నియ్యఁబడునట్టి యాభరణాద్యలంకారములచేతఁ బ్రసిద్ధురాలగునాయిక స్వాధీనపతిక.

ఉ. “మ॥ ప్రతిపక్షప్రతిపాదితక్షతులు మాపంశెప్పలేమన్నఁడు ॥ బ్రతికాల స్వకృతోత్సవాభరణధద్రుఢీవిమిశక్రియా । చతురత్వంబెలరారు మండు నెపుడుంజాళుకన్య

విశ్వేశ్వరం । బలిగానోచినరత్నగర్భయనులాభంబాప్సఃబోధృక్షిణి॥” — ఇందు రత్నగర్భయను లాభంబాప్సఃననుటచే ప్రయునిచేని. హ్యబడిన యాభరణాదులచే బ్రసిద్ధురాలగుటయుఁ దక్షిణవాక్యములచే ప్రయుఁడు స్వాధీనుఁడగుటయు నూహ్యములు.

(2) రాత్రియంతయు నన్యస్త్రీతోఁ గూడియుండి తెల్లవాఱఁగానే సంభోగవిహ్వములతోఁ దనయింటికివచ్చిన భర్తనుపిడనాడు నాయక ఖండిత.

ఉ. “శా॥ చారు స్వగృహమీరసూచితతనూసారభ్యమింసారఁగా । స్త్రీసంగమశంసియైఁగని గానిల్లెంబ కాశాంగజా । కారుండైవిలసిల్లునిశ్చవిభుపై గర్హాటికా స్త్రీరితో॥ నారాజాన్య సెబుగదచ్చెరు వెదేశ్యామోదభేదంబిల॥” — ఇందు కా స్త్రీసంగమశంసియైఁగని కర్హాటి విశ్వవిభుపై గానిల్లెననుటచే ఖండితాత్వము సూచితము.

(3) ప్రయుఁడు పరదేశమునకుఁబోయి మరలగాక తడయుటచే సంకటపడెడి నాయక ప్రోషితపతిక.

ఉ. “ఉ. శ్రీశుఁజకుక్రవత్వగరణీశుభజంపదలంచినన్నయా । త్రేశుఁడువచ్చునంతకుఁబేరిదిరకుంబ్రభవిం చెదోడువ్రా । నాశలమాఁగుపాటుమలి నాంబరభావము నంగవర్ణసం । క్లేశవికారము॥ నిగవలేవతయు॥ నుమ సోవిము క్తియు॥” — చన్యయా త్రేశుఁడు వచ్చునంతకు ఆశలమాఁగుపాటు.....నుమ సోవిము క్తియు॥ ప్రభవించెనుటచే ఇందు ప్రోషితభర్తృకాత్వము సూచితము.

(4) అనురాగము గలవాఁడయ్యును ప్రయుఁడు కార్యాంతరప్రతిబంధకముచేత నింటిరానియెడ నాతని యెడఁబాటు సౌర్వక రాత్రియంతయు విచారగ్రస్తయగు నాయక విరహోత్క్రంతిత.

ఉ. “చ. నవరతగీతపాద్యునటనంబురుచించినరాకతక్కినో । వివిధకవిప్రబంధరస వీమలఁదేలితలంపఁడయ్యెనో । గవముగురాచకర్ణములుగల్గెనొగాక చళుకృ మేదిని । ధవుఁడిటులేటికిందడముఁకారొ మెల్లదనంబుఁగూరెడు॥” — ఇందు మొదటి మాడు పాదము లందును ప్రయుఁడురామికిఁ గారణములూహింపఁబడుటచేతను, నాలవపాదమునందుఁ జళుకృ మేదినిశ్వరఁడేటికిందడయు ననుటచేతను ప్రయుఁడు అనురాగముగలవాఁడనుట తేటపడుచున్నది. కనుక విరహోత్క్రంతితాత్వమూహ్యము.

(5) దిక్కుదెలియక టికిటిచిఁకితియందుఁగూడ తిమకమువలన మొదీయక ప్రయునిఁ గూర్చిపోవునట్టి నాయక యభినారిక.

ఉ. మనుద్దామఘనాఘనావళితము॥ గీలాలధారాళము॥ । భయదోద్యచ్ఛతకోక్తి గానిల్లుపోరాటలోఁ । బ్రియశీలాచపలావలోకములశోభిల్లుంబ్రసన్నాకృతి । జయసమంతివచ్చి మెచ్చికవయు॥ జాళుకృవిశ్వేశ్వరం॥” — ఇందు ఘనాఘనావళితము మొదలగు యుద్ధవిశేషణముల యర్థాంతరముచేత అంధకారముసూచితము. దానియందు వచ్చికవయుననుటచే అభినారికాత్వమూహ్యము.

(6) ప్రణయకోపముచేత ప్రయునితో మాటలాడకయుండి పిమ్మట మన్తధతాపముచే దూరమై నాయక కలహంతరిత.

ఉ. లయ లైవిశ్వవిభుతోమన నెచ్చెలిరి త్తయల్కుకు॥ । దెలియ

ఉరాశుదర్శకుఁడుతీవ్రతవిల్ల దెముక్కువెట్టెఁగ్గొ । స్మైలమైడతెంచెనింకఁగరణీయముసఖ
ముచేయునేర్పుతొ । య్యలియలికేందురేఖనునవిభుపాదపయోజలక్తికిన్.”—ఇం
తొయ్యలియలికేందురేఖనునవిభుపాదపయోజలక్తికిని సఖ్యము చేయుట ఇంక క
ణీయమునుటచే అంతకుముందు ప్రియుని నుపేక్షించి యుండి యతఁడు కోపిండుకొనఁ
సఖ్యము గోరుట తోఁదునున్నది గాన కలహంతరితాత్వమూహ్యము.

(7) సంకేతస్థానమునను రచ్చుని చూచికనని తన్ను వంచింది రాకయున్న ప్రియునుగ్దేపిం
చింతించు నాయకఁడనాదిని. ఇదే విప్రలభ్య.

ఉ. “శా. చాళుక్యక్షీతి నాభనీపనుపునకొసొండ్రియే తెంచెన్ । వేలోయాలన
చేసిరామికిసురుండిపావఁడుండాల్సెనా । యాహంబులునన్ను వేనియునురమ్మ మాతుకిన్
టిచేఁ । జాలంబంకిలభాగమైనవి సత్సంకేత నద్వైతలికా.”—ఇది నాయకునిగొప్ప చెప్పె
మాతృకవాక్యము. నాయాహంబులునన్ను వేని కన్నీటిచేరబంకిలభాగమైన సంకేతస్థానముఁ
జూతువు రచ్చునుటచే విప్రలభ్యాత్వమూహ్యము.

(8) ప్రియుఁడలకరించుకొని చివరియింటికివచ్చుట నెఱిగి తాను నలంకృతురాలై
యాతనిరాక కిగురుమూడు నాయక వాసకనన్దిక.

ఉ. “మ. పరిలేపన్నుట హేమకుంభకుసురుంకొర్రాలంబమున్ సలాం । బరవిధ్ర
జితమూర్తియుకొవిక పుష్పప్రస్థితా నాంతర । స్ఫురితాకారమునై వెలందుకకడుకొళో
ల్లెలిశ్వావన । పరుండేతెంచెజయాస్థితోన నెడుసవ్వార్తది శేషభ్రుతికా.”—ఇందు జయా
తో విశ్వాచనీశ్వరుఁడు వచ్చెనన్న వార్తవిని వస్త్రాభరణ లేపనాగుటచే నలంకృతురాలయ్యె
ననుటచే వాసక నన్దికాత్వమూహ్యము.

వీరికి మాతృకలు ప్రాతివేదిని, సఖి, ధాత్రేయి, చేటి, లింగిని, శిల్పిని, చూతి, దాని
అని యెనిమిది భేదములు గలవారగుదురు. ఈ పేరుల ననుసరించి వీరిలక్షణము లూహి
చునది.

మీఁదఁ జెప్పబడినవారు గాక కామశాస్త్రప్రసిద్ధులయిన నాయకలు నలుగురు గు
రు. వారు పద్మిని, చిత్రిణి, శంఖిని, హస్తిని అనబడుదురు. ఈ నాలుగుజాతుల నాయక
లకును పరుసగా పురుషజాతులైన సాంచాలఁడు కూచిమారుఁడు ద్వాదశ భద్రుఁడ
అనువారు నాయకులగుదురు.

వీరిస్వభావలక్షణాగులాశాస్త్రమువలన నెఱుంగఁదగినవి

ఇది నాయకప్రకరణము.

